

Publikowanie równoległe w otwartym dostępie

dr Krzysztof Siewicz

CeON ICM UW

Otwarty dostęp polega na udostępnianiu materiałów naukowych w publicznym Internecie z ewentualną zgodą na ich szerokie ponowne wykorzystanie.

Naukowcy, którzy chcą skorzystać z wynikających z tego korzyści muszą jednak pamiętać, że na chwilę obecną są oni rozliczani przede wszystkim z publikacji w tak zwanych „wydawnictwach punktowanych”. Pojawia się wobec tego pytanie czy możliwe jest umieszczenie publikacji w otwartym dostępie równoległe z wydaniem jej przez wydawnictwo punktowane. Równoległy otwarty dostęp jest oczywiście możliwy, ale musi uwzględniać uwarunkowania prawno-autorskie.

Autor, który chce realizować równoległy otwarty dostęp powinien przede wszystkim ustalić, (1) jakim zakresem praw powinien w tym celu dysponować. Następnie, powinien odpowiednio (2) zachować lub zapewnić sobie te prawa. Wreszcie, w celu umieszczenia utworu w otwartym dostępie powinien on (3) wykonać kilka niezbędnych czynności o prawnej doniosłości. Etapy te zostaną poniżej kolejno omówione.

Zakres praw koniecznych do zapewnienia otwartego dostępu

Zakres praw koniecznych do zapewnienia otwartego dostępu zależy od tego, jaki stopień otwartego dostępu ma być zapewniony. Otwarty dostęp dzieli się na gratis i libre. W pierwszym przypadku chodzi o umieszczenie utworu w publicznym Internecie bez zabezpieczeń technicznych. Użytkownik takiego utworu może z niego korzystać nieodpłatnie, ale tylko w zakresie określonym w przepisach prawa autorskiego o dozwolonym użytku (może go np. cytować, ale nie może już np. rozpowszechniać jego tłumaczenia). W drugim przypadku chodzi ponadto o udzielenie zezwolenia (licencji) na korzystanie z utworu w bardzo szerokim zakresie. Wolność użytkownika w modelu libre jest praktycznie równa temu, co z utworem może zrobić osoba, której przysługują prawa autorskie.

Otwarty dostęp gratis libre różni się od libre zakresem uprawnień użytkownika, co ma bezpośrednie przełożenie na zakres uprawnień, jakimi musi dysponować autor udostępniający utwór do takiego korzystania. W celu zapewnienia otwartego dostępu gratis wystarcza, że autor dysponuje prawami do umieszczenia utworu w internecie (tzw. cyfrowe pola eksploatacji). Otwarty dostęp libre wymaga dysponowania prawami na wszystkich polach eksploatacji, gdyż towarzysząca

mu wolna licencja to zezwolenie na korzystanie z utworu na wszystkich tych polach (a nikt nie może nikomu udzielić więcej praw niż sam posiada).

Zachowanie lub zapewnianie sobie odpowiedniego zakresu praw

Dążąc do zachowania lub zapewnienia sobie odpowiedniego zakresu praw, autor powinien mieć przede wszystkim świadomość różnicy pomiędzy autorskimi prawami osobistymi oraz majątkowymi, a następnie zasad dotyczących nabywania i przenoszenia tych ostatnich. Autorskie prawa osobiste (np. prawo do autorstwa) będą zawsze przysługiwały twórcy, gdyż są niezbywalne. Z punktu widzenia autora dążącego do zapewnienia otwartego dostępu nie rodzą one zagadnień wymagających specjalnego omawiania. Autorskie prawa majątkowe natomiast dają wyłączność na korzystanie z utworu na różnych polach eksploatacji i ponieważ są zbywalne, to właśnie na nich powinna skupić się uwaga autora. W najprostszej sytuacji prawa te będą w całości przysługiwały autorowi (można wtedy od razu przejść do ostatniego rozdziału niniejszego tekstu). Będzie tak np., gdy autor całkowicie samodzielnie napisze artykuł naukowy, co nie będzie wykonaniem jego żadnych zobowiązań (np. pracowniczych), a następnie nie podpisze żadnej umowy dotyczącej takiego utworu (np. umowy wydawniczej przenoszącej prawa na wydawcę). W praktyce mogą jednak występować różne bardziej skomplikowane sytuacje.

W przypadku utworu współautorskiego, czyli stworzonego wspólnie przez działające w porozumieniu osoby, prawa majątkowe przysługują im wszystkim wspólnie. (Współ)autor będzie w takim przypadku potrzebował ich jednomyślnej zgody na umieszczenie utworu w otwartym dostępie. Podobna sytuacja występuje, gdy utwór jest opracowaniem (np. tłumaczeniem). Na otwarty dostęp opracowania zgodę musi wyrazić twórca oryginału. Niezależnie od powyższego, jeżeli utwór powstał w ramach wykonywania obowiązków pracowniczych, wymagana będzie najprawdopodobniej zgoda pracodawcy (w przypadku utworów naukowych tworzonych przez pracowników instytucji naukowych pracodawca ma tylko pierwszeństwo publikacji, z którego jednak wielu z nich z góry rezygnuje wymagając tylko podania afiliacji). W każdym przypadku, gdy występuje konieczność uzyskania zgody, wymagane jest w szczególności dokładne ustalenie jej zakresu, a w tym tego, czy utwór ma być umieszczony w otwartym dostępie gratis czy libre (i na jakiej konkretnie wolnej licencji).

Sytuacja może się jeszcze bardziej skomplikować, gdy dojdzie do podpisania umów dotyczących utworów. Z uwagi na zasadę swobody umów oraz zbywalność autorskich praw majątkowych, mogą one doprowadzić do praktycznie nieskończonej różnorodności stanów prawnych. W skrócie – przeniesienie praw może uniemożliwić otwarty dostęp w całości lub tylko w części (np. zachować autorowi zakres wystarczający tylko do zapewnienia otwartego dostępu

gratis). Ściśle rzecz ujmując, przeniesienie praw, podobnie jak powstanie utworu współautorskiego, opracowania lub utworu pracowniczego powoduje po prostu konieczność uzyskania zgody określonych podmiotów na umieszczenie utworu w otwartym dostępie. Dlatego też najprostszym rozwiązaniem jest niepodpisywanie żadnych umów skutkujących przeniesieniem praw majątkowych, lecz ograniczenie się do udzielania licencji niewyłącznych (w praktyce sprowadza się to do nieużywania w umowach sformułowań „przenosi prawa” oraz wszelkich sformułowań sugerujących wyłączność nabywcy).

W praktyce, kwestia umów przenoszących prawa sprawia problemy zdecydowanie większe niż konieczność uzyskiwania ewentualnych zgód współautorów, autorów oryginałów lub pracodawców. Często słyszy się głosy, że wydawcy nie chcą negocjować umów, a nawet jeżeli taka możliwość istnieje, to autor niebędący prawnikiem nie czuje się kompetentny do proponowania konkretnych zmian. Rzekoma niewzruszalność wzorów umów wydawniczych poprzez negocjacje jest jednak mitem, a zaproponowanie zmiany sformułowań o przeniesieniu praw i wyłączności nie wymaga ukończenia studiów prawniczych. Istnieją oczywiście skrajne przypadki wydawców odmawiających zmian, a skorzystanie z porady prawnika w negocjacjach może być w pewnych przypadkach zdecydowanie wskazane. W wielu sytuacjach udzielenie licencji niewyłącznej nie musi być jednak wcale trudne.

Warto wiedzieć, że wielu wydawców czasopism naukowych z list czasopism punktowanych nie stosuje ograniczeń otwartego dostępu lub nawet działa w tym modelu. Co ciekawe, wielu wydawców naukowych w ogóle nie podpisuje z autorami umów, a podpis jest warunkiem ważności przeniesienia praw i udzielenia licencji wyłącznej. W takim przypadku, autor nie musi zatem w ogóle niczego negocjować, gdyż na pewno zachowuje prawa wystarczające do udostępnienia utworu w otwartym dostępie (zakładając dysponowanie zgodami współautorów itd., które skądinąd mogą okazać się konieczne).

W przypadku wydawców funkcjonujących w modelu otwartego dostępu należy mimo wszystko uważnie wczytać się w podpisywaną umowę. Otwarty dostęp może w tym wypadku polegać na tzw. „złotej” lub „zielonej” drodze. Żadna z tych opcji nie wyklucza jednak tego, że dojdzie do podpisania umowy przenoszącej prawa. Różnicą jest tylko to, że otwarty dostęp jest w tej umowie wyraźnie przewidziany – albo w postaci wzmianki o umieszczeniu artykułu w elektronicznej bazie wydawnictwa dostępnej swobodnie on-line (droga złota), albo w postaci zezwolenia na samodeponowanie przez autora w wybranym repozytorium (droga zielona). Taka umowa może określać różne ograniczenia (embargo, brak dostępności wersji ostatecznych). Ogólną orientację pośród różnych polityk wydawniczych można uzyskać dzięki bazie SHERPA/ROMEO (<http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>).

Podjmując próby uzyskania lub zachowania możliwości udostępnienia własnej publikacji w otwartym dostępie należy mieć świadomość, że mamy do czynienia z pewnym procesem, który wymaga czasu i pewnych nakładów. W określonych wypadkach publikacja w wydawnictwie czasopisma punktowanego może nie być możliwa z jednoczesnym zapewnieniem otwartego dostępu, ale już teraz wydaje się to mało prawdopodobne z uwagi na dużą liczbę punktowanych wydawnictw otwartych. Problem wydaje się być ograniczony do specyficznych dziedzin nauki. Problem ten będzie się najprawdopodobniej zmniejszał z uwagi np. na rosnącą popularność otwartych mandatów – instytucjonalnych zobowiązań do zapewniania otwartego dostępu. Takie mandaty nakładają na autorów np. pracodawcy (uniwersytety) lub grantodawcy. Otwarty mandat wobec publikacji naukowych jest np. obowiązkowym elementem programów finansowanych w ramach Horyzont 2020.

Umieszczenie utworu w otwartym dostępie

W sytuacji, gdy autor dysponuje odpowiednimi prawami może udostępnić swój utwór w otwartym dostępie. Do otwartego dostępu gratis wystarcza po prostu umieszczenie utworu na ogólnodostępnej stronie internetowej. Powinno to oczywiście uwzględniać określone zasady techniczne. Niektórzy nawet ujmują jako elementy definicji otwartego dostępu wymogi takie jak publikacja w repozytorium, odpowiedni zakres metadanych, otwarty format zapisu materiału itd. Są to jednak w większości kwestie pozaprawne. Podstawowe informacje o różnych otwartych repozytoriach można znaleźć dzięki serwisowi OpenDOAR (<http://www.opendoar.org/>).

Zapewnienie otwartego dostępu libre wymaga ponadto udzielenia wolnej licencji. Należy zatem umieścić wraz z utworem informację, że można z niego korzystać zgodnie z zasadami wybranej wolnej licencji. W praktyce, chodzi tu o wskazanie jednej z dwóch wolnych licencji Creative Commons: licencji CC-BY albo CC-BY-SA (pozostałe licencje CC nie są wolne, a tylko otwarte, skutkując co najwyżej otwartym dostępem gratis). Taka deklaracja ma doniosłość prawną, stanowi bowiem oświadczenie woli o udzieleniu licencji, z którego mogą wywodzić swoje uprawnienia wszyscy użytkownicy danego utworu. Szczegółowe informacje o różnych licencjach CC można uzyskać na stronach <http://creativecommons.org/licenses/>.